

Németh László – Berzsenyi földjén

Hatások fonják be, kísérik életünket. Az ember a maga irányított csapásán túl: ötvözet, melyet a sok kis, netán kacskaringós utacska formál, melyek egy nagy úthoz, Németh László szavával élve: vállalkozáshoz vezetnek. Kik voltak rád nagy hatással s megmondom, ki vagy – ez a halálosan komoly játék fátumszerűen csupaszt minket ha nem is pőrére, de mindenképpen vetkőztetve és tanulságosan. S minél nagyobb a szellem, annál bátrabban vallja s vállalja a hatást és hatásokat, legyen az ember, könyv környezet, bármi.

Németh László, akit evidens módon a legnagyobb magyar alkotók közé sorolok, sőt, szellemi és erkölcsi zseninek tartok, az egyszeri emberi életben hihetetlen nagyságú tudást halmozott föl, a humán ismeretektől, a természettudományos műveltségtől a nyelvek ismeretétől az elképesztően széles körű olvasottságig. Nem véletlen ugyanakkor, hogy gazdag életművében néhány név folyamatosan fölbukkan és jelen van, számos alkalommal hivatkozik rájuk, olyanokra, akik egyrészt vulkánszerűen és kiemelkedő módon hatással voltak az emberre és íróra, másrészt azokra, akik „vállalkozása” rokon az övével, s végül azok magasodnak a szövegekben, akik hasonló „életreceptet” kínálnak, hasonló „növéstervben” gondolkodnak. Személyes példát előhozva: a hetvenes évek közepén Grezsa Ferenc előadásait hallgatva Szegeden belém égett a mondat: „Higgyék el, életük minden kérdésére választ ad Németh László életműve!” Vagyis ez a válaszadás visszaköszön, vissza kell köszönnie azoknak a válaszaira, akikhez Németh László fordult. De miképpen ő is küzdött a mindenkori válasz megfejtéséért (erre a Berzsenyi-könyv is példa), mindenkinek küzdeni kell, a sematikus és a könnyebb ellenállás irányába mozduló értelmezés nem vezethet sehova! Hogyan írta Németh: „A mű nálam csak érintő az élet görbéjéhez, eredményei nem alkalmazható tanítások, csak figyelmeztetések.”

Kik voltak tehát, akik művükkel és személyükkel, mondhatni az úttal (hiszen az út is mű!) Németh Lászlónak „figyelmeztetést” adtak? Kik azok, akik ennek a kivételesen nagy ívű, mennyiségileg, minőségileg lenyűgöző gondolkodói és alkotói életmű pilléreinek tekinthetők és hozzájárultak a kiteljesedéshez? Hogy fogalmazott Németh? „Ha munkásságom lényegét egyetlen kérdésben kéne összegezni, az lehetne: van-e értelme az adott nagy nehézségek közt az erkölcsi harcnak?” Tehát kik azok, akik azt sugallták az írónak, hogy az erkölcsi harc vállalása kötelesség, s ez már eleve életgyőzelem, eredménytől függetlenül... A névsor lenyűgöző, még akkor is, ha csupán a legfontosabbakat említjük. Az ókori görögség nagyjai, Tolsztoj, Gandhi, Albert Schweitzer. A magyar irodalomból? Elsőnek Ady, aztán Széchenyi és Bartók, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, a régebbi magyar irodalomból főleg Csokonai, Katona, Kemény Zsigmond, Tolnai Lajos és persze Berzsenyi.

E neveket sok minden összeköti, és sok minden szétválasztja. A vitathatatlan hatalmas tehetségen túl jellemző rájuk a vívódó jobbítási szándék önmagukkal, közösségükkel, tehát az emberiséggel szemben is, de főként az, hogy bár kimagasodtak korukban és korukból, nem, alig vagy nehezen értették művüket, törekvéseiket, megannyi gáncsoskodás, szellemi és olykor nem csupán

szellemi erőszak kísérte a tágan értelmezett útjaikat. Sokat foglalkozott velük Németh, sokszor emlegette őket, de könyvet háromról írt, Széchenyiről 1942-ben (róla egyébként drámát ugyanebben az évben), Móricz Zsigmondról (1943-ban látott napvilágot a Turul Kiadónál) és Berzsenyi Dánielről 1937-ben, amely kötetben 1939-ben jelent meg a Franklin Kiadónál.

Az eddigiekből is egyértelműen kitetszik, hogy Berzsenyi kiemelkedően sokat jelentett Némethnek, a miért és miért éppen akkor született a vele foglalkozó könyv kérdésre kell bővebb választ adnunk. 1937-ben, tehát a megírás idején harminchat éves Németh, tizenkét esztendő írói múlttal a háta mögött (1925-ben „robbant be” a magyar irodalomba a *Horváthné megal* című Nyugat-pályadíjnyertes novellával) már a kor izgalmas alkotója, értelmisége. Kenyérkeresete az orvosi munka, s bár szépíróként fedezték föl, és Osvát Ernő, a Nyugat legendaris szerkesztője is ebbe az irányba próbálja tolni, ő, szinte igazolva levelében megfogalmazott elképzelését, miszerint „a magyar szellemi erők organizátora” szeretne lenni, kritikákkal, tanulmányokkal keresi s jelöli a helyesnek vélt utat, közben azért szépíróként is bizonyít: 1929-ben a Napkelet folyóirat közli a méltatlanul kevés fényt kapott *Emberi színjáték* című regényét. Több lap munkatársa, majd a Nyugat vezérkritikusa, egészen a folyóirattal és Babits Mihállyal történő szakításig. 1932-re eljut odáig, hogy elképzeléseéhez, minőségelvéhez, eszméihez, szentibilis és mélyen tisztességes alkatához neki megfelelő partnereket nehezen találhat a trianoni tragédia után lassan épülő, de szellemi életében vagdalkozó Magyarországon; ennek krónikája az 1934-ben megjelent *Ember és szerep* s ennek a fölismerésnek gyümölcse az 1937 tavaszáig egyedül írt és szerkesztett Tanú folyóirat. Vallotta: „Maláriás vidéken nem lehet büntetlenül élni: ha nem betegszem meg a maláriától, megbetegszem a kinintől.” Vallotta, de tett is ellene, hiszen a diagnózis felállítása akaratomzódító erő is. A Tanú mellett fantasztikus munkabírással dolgozott, ekkor született a *Magyarság és Európa* (néhány gondolata a Berzsenyi-könyvben folytatódik), a *Gyász* című, sokak által legtökéletesebbnek tartott regénye, *Ortega és Pirandello* című tanulmánykötete, szóval ontja az írásokat. Közben szervez, organizál, a népi írók ideológusa, a Rádióban az irodalmi osztály vezetője, 1934-ben Fülep Lajossal és a jó barát Gulyás Pál debreceni költővel megindítja a Válasz folyóiratot, 1935-ben csatlakozik az Új Szellemi Front reformmozgalomhoz. A harmincas évek közepére és az ő harmincas éveinek közepére nem csupán életmű van már mögötte, hanem kész a gondolkodó, a szellem embere, az író, a magyarság sorsának aggódója, a magyarságnak receptet adója s bizonyos mértékig alakítója.

Bár az esszé kísérlet, Németh László esszéiben, még a terjedelmileg legkisebbekben is, mindig összegez egyben. Összegez valamit önmagából, vagy éppen önmagának és a világnak, az írás tárgyának és témájának ürügyén iránytű-mondatok fogalmazódnak meg. Végképp összegező a Berzsenyi-könyv, szerény címe, a *Berzsenyi* csupán a költő vezetékneve, ám a költő és munkássága, életének árnyai és csúcsai részletesen, teljességre törően állnak össze a személyességet vállaló stílusban. Összegező, mert visszatekint a kötet a Berzsenyit megelőző évszázadokra. Megrajzolja a költő korát s kortársait, a XVIII. század végének és a XIX. század első harmadának oly ellentmondásos időszakát, Ferenc császár uralmának idejét, a jakobinusok kivégzésétől, az ezt követő lassú levegővételekig,

majd vizsgálja a további évtizedeket, eljutva a XX. századhoz, a harmincas évekig. Megfogalmazván az örök Németh László-i kérdést: az alkotó szelleme hogyan épült be mába. És összegezõ abban is, hogy a gondolkodó Németh szinte mindig eddigi szemléleti sarokköve benne van a mûben, mindaz, ami már hívet és támadókat szerzett, de az is itt van csírájában, vagy éppen kibontva, amit késõbb „bábáskodott fényre” – hogy az õ szavával éljünk. S tájleírásaiban is összegez: Vas és Somogy megye, Egyházashetye, a viszonylagosan édeni Sömjén és persze a zord Nikla szellemét, a hely szellemét idézi meg, benne Berzsényi ettõl nem elvonatkoztatható mûvészetét, életmódját, alkotását.

A Németh László-i életmû egyik csúcsa a Berzsényi-könyv, tisztáztuk, hogy nem elõzmény nélküli s hogy mennyire forró és lüktetõ az alkotói köldökzsinór a kötet szerzõje s a kötet tárgya között. De nem elõzmény nélküli olyan szempontból sem, hogy Németh korábban, már 1936-ban foglalkozott a költõvel. Elõbb a *Berzsényi útja* címû írásában; ebben nem csupán alkotói pályát rajzol meg, hanem azt a fontossági sorrendet, ha úgy tetszik, ívet bizonyítja, mely a költõt jellemzi s melynek stációi: lélek, gondolat, mesterség, s melyeket – legalábbis egy részüket – hiányol még nagy alkotóknál is. Nem elég a mesterség tudása, sõt, a tehetség sem, kell valami fundamentális nagy hátország az emberben – ez a tétel végigvonul Németh pályáján, s ez nála mindenkire vonatkozik, nem csupán mûvészre. A másik írás, az *Esték Sümegen* igen érdekes és egyedülálló számvetés. A Berzsényi-könyvre készülvén Németh egyedül bebarangolta azt a vidéket, azt a földet, melyhez a költõt „élete és költészete kötik”. Jól felkészült. Az út során „lelke fürtjeit megöblítette” a Dunántúl eme részeinek jellegzetességeiben, a „legszebb kultúrtájnak” nevezett Kemenesalja és Sömjén atmoszférájában s a sötétebb tónusú Nikla világában, amelyet Berzsényi, az „elvadult Diogenész”, a számûzetés helyének nevezett. S ha már mûvek: meg kell említeni tényként és érdekességként, hogy Németh jó tíz évvel késõbb – mennyi minden történt ez idõ alatt a nagyvilágban és Magyarországon – *Berzsényi ürügén* címmel emlékbeszédet tartott a Válasz folyóirat és a Berzsényi Társaság kaposvári Berzsényi-ünnepélyén.

Maga a nagy mû, a *Berzsényi*, melyet Vekkerdi László az elsõ „Tanú-túli hosszú-esszének” nevez, valójában monográfia – Németh László módra. Tudományos fölkészültség, adatgazdagság, ugyanakkor számos kitekintés és persze új szempontok gazdag tárháza.

A hat fejezetbõl (1. *Sopron ellenében* 2. *Ember a mûhelyben* 3. *Nikla és Széphalom* 4. *Összeomlás* 5. *Önigazolás* 6. *Kiaknázatlan*) álló írás nyilván nem csupán Berzsényi személyével és mûveivel foglalkozik, a személy és mûvek fogadtatásával is. Hiszen utána kellett járni annak az irodalomtörténeti ténynek, hogy ez a fénylõ tehetségû költõ, aki a kor ellenében az egykori eszméket és ideákat hiányolja, s Kazinczy barátsága, Döbrentei Gábor védõ szavai nem voltak elegendõk, hogy elfogadják súlyának megfelelõen, nem beszélve Kölcsey bántó és gyógyíthatatlan sebet okozó kritikájáról, szóval meg kellett vizsgálni ennek okát. És Németh egyértelmû választ ad. Elõtte leszõgezi: Berzsényi nagy lélek volt, nem irodalmi író, õ „a költészet metrumos diétája volt, ahol azért szólal föl az ember, hogy nemzetét emelje”. S ha így van, márpedig így van, akkor egy betegség, egy szellem, a magyar irodalomra jellemzõ kór az oka. S mi ez? Németh megint pon-

tosan fogalmaz, olyannyira, hogy a saját korára is érvényes, de napjainkra is: „A magyar irodalomnak valóban legnagyobb betegsége a literátorszellem, amely az elhagyott és benőtt magyar források közt lajtos kordékkal ide-oda szaladgáló emberkék uralmát teremtette meg az amúgy is gyér szomjúságokon.” Íme a magyarázat, s egy Széchenyi kellett, jellemző módon nem irodalmár, hogy Berzsenyi kivételes nagyságára valaki tévedhetetlenül rámutasson.

A *Berzsenyi* fő gondolatmenetében ott van az addigi Németh László, az útkereső, a lázadó, a receptfölmutató. (Meglepő, hogy korabeli kritika egységesen dicsérte a művet, hiszen korábban megannyi támadás érte hasonló gondolatok miatt. Talán a Tanut odahagyó írók üdvözölték inkább, mintsem a mű értékeit, igazságait.) De benne van a későbbi Németh is. Hiszen a nem sokkal ez után íródott, s oly sok ellenséget szerzett *Kisebbségben* ott van az az alkotói jelleg, amit a *Berzsenyi*ben fölmutatott, a mély magyar típus, természetesen erkölcsi értelemben. S a nagy vihart kavaró *II. szárszói beszéd* is visszanyúlik a *Berzseny*hez. De az egész további pálya, a „literátorszellem” ellenében teremt meg a művekben a maga „emberfaunáját”, a minőségi embert, akinél nem elég, hogy tehetséges.

Hogyan mondta pályája vége felé Németh László? „A Minőség, ahogy én értettem, nemcsak az értelemben, az egész biológikumban akar visszhangot kiváltani... magatartás, életvitel, emberi atmoszféra. A Minőség nemcsak eszme, utópia: antropológikum.” Vagyis a minőség embere vállalja az erkölcsi harcot, a személyiség megőrzését. A műveket pásztázva: Kárász Nellitől a drámák hősein át Égető Eszterig, Kertész Ágnesig. Mind – mutatis mutandis – Berzsenyi is, hiszen a maguk „növésterve” szerint emelkedni, emelkedtetni akarnak...

Dombon át